

SPROGMUSEET

Redaktør: Ole Stig Andersen

Om gutniska och gotländska

Af [Gunnar Gällmo](#) 25. januar 2011 • I kategorien [Sproghistorie](#) •

Gutland hitti fyrsti maþr þan sum þieluar hit. þa war gutland so eluist at þet daghum sanc Oc natum war uppj. En þann maþr quam fyrsti eldi a land Oc siþan sanc þet aldri.

Så inleds *Gutasagan*, som är ett bihang till *Gutalagen* och nedtecknad på 1200-talet; lagen med sagan är de viktigaste proven på det forngutniska språket. En "officiell" översättning av textavsnittet, som jag hittar på [guteinfo.com](#), lyder:

Gutland hittade först den man som hette Tjelvar. Då var Gutland bundet av mörka makter; så att det om dagen sjönk och om natten var uppe. Med denne man kom första elden till landet och sedan sjönk det aldrig.

(Vem som gjort översättningen sägs inte, ej heller i vilket avseende översättningen skulle vara officiell; författaren torde ha varit död i betydligt mer än sjuttio år, så texten är fri.)

Tjelvar i sagan skall enligt en teori vara samma namn som västnordiskans **Tjalve** (*þjálf*), som uppträder i Snorres Edda; det kan till och med handla om samma person, fast mytiska gestalters identitet sällan är aldeles solklar.

Forngutniskan brukar räknas till de östnordiska språken, jämte svenskan och danskan, om den inte sägs utgöra en egen tredje gren jämte de väst- och östnordiska. Den har vissa anknytningar till de östgermanska språken, som gotiskan. I jämförelse med svenskan, danskan och norskan är den mindre påverkad av lågtyskan – i likhet med isländskan och färöiskan, men i gutniskans fall kan detta knappast förklaras med isolering; Visby var hansestad, och lågtyskan var Hansans främsta arbetspråk.

En parallell med lågtyskan finns dock: att tala lågtyska, till skillnad från högtyska, heter på detta språk *platt spreken*; att tala mer utpräglad gutniska, till skillnad från svenska språkets gotländska dialekt, heter *ti tal flatt*. Motsatsen är *ti tal bänskt*, "att tala stadsmål".

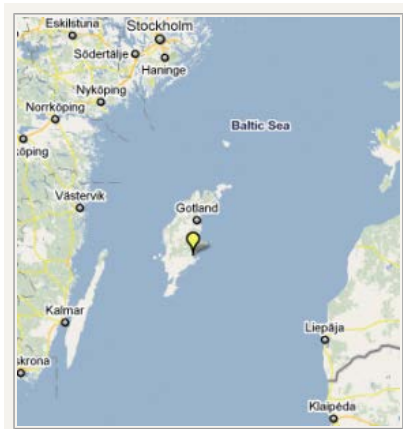
Hansestaden Visbys ringmur. Visby er opført på UNESCOs liste over menneskehedens kulturarv. Gotland var under dansk herredømme 1361-1645. (Foto: Zeglarz)

När det danska inflytandet inleddes var det inte tal om något sådant. Det inleddes med Valdemar Atterdags besök på ön 1361, som kulminerade med [slaget vid Korsbetningen](#) aldeles öster om ringmuren, mellan en hopradsad gutnisk bondehär och en betydligt bättre utrustad dansk armé, som vann en förkrossande seger.

(Enligt legenden skall danskarna sedan ha trängt in i staden och brandskattat den, men det finns anledning att tvivla på den saken – det är mycket möjligt att Visbyborgarna var mer eller mindre allierade med danskarna, eller i varje fall neutrala. Det sägs också att de under slaget skall ha suttit på muren och sett på, utan att ingripa. Legendan levde dock kvar i min barndom, när en legendarisk busschaufför besvarade ett par danska turisters klagan att deras bagage hade kommit bort med orden: "*Kumm bært u kumm bært – jár pa äil har ingenting kumm bært sidn 1361.*")

Även den danska kontrollen var till en början relativt svag, men härldnade med tiden, vilket ledde till ökat danskt inflytande i språket. 1645 blev ön svensk enligt freden i Brömsebro, och det nya svenska styret var inte mildare – detta var ju mitt under stormaktstiden.

Kontakten med Sverige bröts inte helt under dansktiden. Under större delen av denna hörde ön kyrkligt sett till

Gotländsk er en svensk dialekt. Gutnisk er et eget nordisk sprog, som nuomdage kun tales af få mennesker på Färö nord for Gotland og omkring Lau, hvor mærket er sat i dette kort fra UNESCOs Atlas over Truede Sprog, der klassificerer gutnisk som "definitely endangered".

"Bänskt" kommer här av *böi*, som har samma betydelse som danskans *by* (svenskans *stad*), inte som svenskans *by* (danskans *landsby*). Namnet "Visby" nämns intressant nog inte i *Gutasagan* (platsen kallas där bara "Vi", det vill säga "offerplats"), och hur hjärtligt förhållandet var mellan stad och land kan man få en föreställning om när man betraktar Visby ringmur; den är betydligt bastantare mot land än mot havssidan.

Språket har med tiden påverkats av både svenskan och danskan. När *Gutalagen* och *Gutasagan* skrevs hade Gotland något slags fördrag med sveakungen, men om ön var en del av svenska riket berodde nog på vilken sida man frågade; gutarna själva såg det av texterna att döma som ett fördrag mellan två jämbördiga parter.

Seneste sprognyheder

4/5	Sprogforskerne fandt en skat i skoven politiken.dk
27/4	Lille indsats styrker små børns sprog www.dr.dk
26/4	Lad os komme det danske 'jantekomma' til livs politiken.dk
23/4	Ud med sproget - Berlingske Mener www.b.dk
20/4	Unikt runefund i centrum af Odense videnskab.dk

4/1	John Holm, Pioneer in Linguistics, Dies at 72 www.nytimes.com
10/8	Young women, give up the vocal fry and reclaim your strong female voice www.theguardian.com
20/5	Bill Funding Native Language Programs Passes mtpr.org
17/5	Sounds Of The Pilbara II: Songs In Language finishes recording - WAM - West Australian Music wam.org.au
13/5	Seven US Senators Introduce Bill to Promote Preservation of American Indian Languages - Native News Online nativenewsonline.net

FLERE NYHEDER >>>

Verdens sprog på Sproguseet.dk på et større kort

You are running an unsupported browser, some features may not work. [Få flere oplysninger](#)

Mere i kategorien 'Sproghistorie'

Hvordan talte urmennesket? – Om sprogevolution
Standardisering af kurdisks
Out of Africa
Runinskrifter som inte betyder någonting

Nye kommentarer

Arturo til Hebraisk: Et genoplivet sprog eller et nyt sprog?
Yunus til Two Turkish Loanwords in Swedish
Sonstige til Den Danske Ordbog på nettet
Mads Haupt til Er det forkert at splitte sammensatte ord?
Monica Scheuer til Jødiske efternavne
jane til Jødiske efternavne
InglÉS til Sprogene i Mozambique
Birgit Eggert til Hvad er der blevet af Maren?
Grethe Movsing til Hvad er der blevet af Maren?
Henrik Klindt-Jensen til Ded borrihjolmska måled

Artikler om

Linköpings stift, och postrutten mellan Visby och Köpenhamn gick genom den svenska skärgården, till och med när länderna låg i krig med varandra – man seglade inte över öppet hav mer än man måste, och radarn var inte uppfunnen än, så möjligheterna att skydda eget territorialvatten var begränsade.

Givetvis påverkades gutniskan av både svenskan och danskan, och i åtminstone ett fall tycks samma ord ha kommit in i gutniskan från båda dessa språk, med olika betydelse: *haust* har samma betydelse som svenskans *höst* (danskans *efterår*), medan *häist* har samma betydelse som danskans *høst* (svenskans *skörd*).

Ett känt exempel på danskspråkig gotländsk litteratur är *Cronica Guthilandorun*: *den guthilandiske cronica, huor udi beskrifuís, huorledis Guthiland er opsøgt oc paafundet, med Indbyggere besett, store oc mectige forandringer udstaaet, blefuen aff sine mectige heltis oc infodis gierniger...* (ja, det är så stor del av titeln jag lyckats hitta på nätet) från 1633 av **Hans Nielsson Strelow**, som var född på Gotland, studerade i Köpenhamn och sedan gjorde kyrklig karriär på hemön under dansktidens sista år och svensktidens första. Boken behandlar i stort sett samma ämnesområde som Gutasagan, huvudsakligen på danska men med vissa inslag på gutniska.

Under 1700-talet är det ont om gutnisk text; det finns i stort sett bara några hyllningsverser och översättningar av kortare avsnitt ur Bibeln (jag vet inte om dessa gjordes direkt från källspråken eller via svenskan).

När **Carl von Linné** 1741 besökt Gotland tyckte han att språket liknade norskan, förmodligen mest på grund av uttalet. På den gotländska huvudön motsvaras svenskans a i ordslut oftast av ett öppet e (ibland skrivet ä), ungefär som i norskan (och, i skrift, i danskan, fast den där uttalas snarare som ett vokalmummel) – Färöålet har dock –a, och de sydligaste dialekterna ibland –ä; svenskans *kråka* heter alltså på Färö *kraka*, på norra och mellersta delarna av huvudön *krake* och i söder *kraká* (jfr danskans *krage*, norskans *kråke*, isländskans och färöiskans *kráka*).

Här kan noteras att gutniskan bevarat långt a även när det i svenskan övergått i ä. Här är gutniskan älderdomligare än isländskan, som visserligen har kvar ä i skrift, men som inte längre uttalar denna bokstav som långt a utan som diftongen *au*.

Annars är det ont om långa rena vokaler i gutniskan, men desto godare om diftonger (i stark kontrast mot svenskan, som officiellt inte har några diftonger alls – i varje fall i riksspråket).

Av äldre diftonger har man behållit äi (som i svenskan blivit långt ö), ai (som i svenskan blivit långt e) och au (som i svenskan blivit långt ö och som i norskan och isländskan visserligen finns kvar i skrift, men som där numera uttalas äu på norska och öy på isländska; båda dessa diftonger finns även i gutniskan).

Om diftongerna har försvunnit ur rikssvenskan, så har de förökat sig i gutniskan, och lever kvar även i den svenska dialekt som de flesta gotlänningar numera talar i stället för det mer särpräglade gutniska språket. Där blir långt e ofta ett *ei* och långt u ett *iu*. Framför allt det sisländska ljudet brukar vara ett säkert tecken på att en talar kommer från Gotland; det är inte så lätt att hitta det i andra mål. (Närmaste motsvarigheten jag kan komma på är diftongen i nederländskans *nieuw*.) Kort ä blir gärna en diftong där ett slutet ä-ljud övergår i ett öppet. (Samma tendens finns också i ryskan, men jag vet inte om det finns något samband.)

I svenskan kan sj- och j-ljuden stavas på ett antal olika sätt, därför att det har kommit in genom ljudskridningar från flera olika judkombinatiner. Gotländska skolbarn kan ha hjälp av det inhemska språket för att hålla reda på varianterna, för i gutniskan har dessa ljudskridningar inte ägt rum. Om svenskan har samma ljud i *ljud*, *djup* och *gjuta*, respektive *stjärna*, *skjuta* och *sjö*, så har gutniskan bevarat likheterna mellan *ljaud*, *djaup* och *gjaute*, respektive *stjånne*, *skjaute* och *sjou*.

Av exemplet *stjärna/stjånne* kan man se att i början av ordet har svenskan en konsonantassimilation som inte skett i gutniskan, men i mitten av ordet är det precis tvärtom. (Åtminstone var gäller sydsvenskt, Finlandssvenskt eller synnerligen värdat rikssvenskt uttal; de flesta uppsvenskar drar numera ihop r+n till ett "tjockt" n, som man annars mest finner i indoariska språk, och som i translittererad sanskrit betecknas med ett n med en diakritisk punkt under, n.)

Andra assimilationer som skett i svenskan men inte i gutniskan kan man se i ord som *kväll/kväld* och *lamm/lamb*. Bland sådana som skett i gutniskan men inte i svenskan kan nämnas *barn/ban*, *horn/hånn*, *farlig/fali*, *kors/kåss*, *torsk/tåsk* och *plats/plass*.

I ett avseende liknar gutniskans uttal danskans, då g eller k uttalas explosivt även framför mjuk vokal eller sist i ett ord (medan de i svenskan oftast blir j respektive tj-ljud).

Något rent ng-ljud finns inte i gutniskan, annat än i bestämd form; annars måste g'et uttalas hårt och separat.

En grammatisk egenhet i huvudöns mål är att man i pluralis inte skiljer mellan bestämd och obestämd form, där *drängar* kan betyda både *drängar* och *drängarna*. Det gör man däremot på Färö, där bestämd form pluralis blir *dränganar*. (I förhållande till svenskan kommer ändelserna för pluralis respektive bestämd form alltså i motsatt ordning.)

En annan grammatisk egenhet är att det ägda i en possessivförbindelse står i bestämd form; *mitt hus* skall alltså bli *mitt häuse*. Jag vet inte om något annat germanskt språk har en liknande konstruktion – däremot italienskan (*la mia casa*)!

Bland ord med samma utseende men olika betydelse kan nämnas *kut/käut* och *lamm/lamb*, där det gutniska ordet syftar på djurarten men det svenska på ungen – de vuxna djuren får där heta *säl* och *får*.

Färö har alltså inte fått sitt namn av att det finns så många får där (vilket det gör). Namnet kommer förmodligen av verbet "fara".

En liten detalj dock i just detta sammanhang: vanlig pannbiff heter på gutniska *kytsmäcke*, och en på Gotland rätt vanlig pannbiff av färfkött kallas numera ibland för *lambsmäcke*, vilket vore normal gutniska. Jag misstänker dock att det kan vara en hypergutnicism, för när jag växte upp på ön sade man så vitt jag minns aldrig något annat än *färsmäcke*, trots det ovan nämnda. Jag vet inte om det möjligen kan finnas något samband med den finske marskalken Mannerheims livrätt *Vorschmack* – en blandfärs där just färfkött är huvudingrediensen.

I takt med att nationalismen så småningom växte sig starkare på 1700-talet tog sig centralmaktens ökade anspråk olika uttryck. Ett sådant var att bakgrundsfärgen på det gotländska landskapsvapnet officiellt byttes från röd till blå, men även på det språkliga området växte pressen. När folkskolan blev allmän var det självklart att undervisningsspråket skulle ligga så nära rikssvenskan som möjligt. Ända fram nådde man inte – den svenska som

aktuelle sprog Alfabeter Anmeldelser arabisk

Biblen bogstaver børn Danmark Dansk Dialekter

engelsk esperanto Formidling fransk identitet

konsonanter Medier modersmål Musik Navne norsk Ord

ordbøger ordforråd oversættelse Plansprog religion

romanske sprog russisk Sjøv skriftsprog sprogdød Sproggeografi

sprogkort Sprogpolitik sprogteknologi

svensk truede sprog tv tyrkisk tysk Udtale

Underholdning video vokaler

Arkiv	Resources
januar 2015	Ethnologue: Languages of the World
december 2014	Forvo – All the Words in the World. Pronounced.
november 2014	
maj 2014	LL-Map: Language and Location
marts 2014	Minority Rights Group
februar 2014	Omniplot. Writing Systems and Languages of the World
oktober 2013	
august 2013	UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger
marts 2013	World Atlas of Linguistic Structures (WALS)
januar 2013	
december 2012	
november 2012	
oktober 2012	
september 2012	
juli 2012	Bogstavlyd
juni 2012	Dansk sprognævn
maj 2012	Den danske ordbog
april 2012	Dialekt.dk
marts 2012	dk.kultur.sprog
februar 2012	Korpus.dk
januar 2012	Nye ord i dansk på nettet (NOID)
december 2011	Ordbog over det danske sprog
november 2011	Ordnet. Dansk sprog i ordbøger og korpus
oktober 2011	Sproget.dk
september 2011	Svenska Akademien
august 2011	Ø (Schwa.dk)
juli 2011	
juni 2011	
maj 2011	
april 2011	
marts 2011	
februar 2011	
januar 2011	
december 2010	
november 2010	
oktober 2010	
september 2010	
juni 2010	
maj 2010	
april 2010	
marts 2010	
februar 2010	
januar 2010	
december 2009	
november 2009	
oktober 2009	
september 2009	
august 2009	
juli 2009	
juni 2009	

numera är det mest talade språket på ön är till uttalet, och delvis till ordförrådet, än i dag färgad av gutniskan. Dock lever än i dag gotlänningar som kan vittna att de under sin skoltid kunde få stryk om de talade gutamål.

Ett spontant nytillskott till det gutniska – och gotländska – ordförrådet skedde i början av 1900-talet, när vildkaninen inplanterades, förökade sig och uppfyllde ön. På Gotland, och så vet jag vet bara där på nordiskt språkområde, kallas detta djur för *rabbis*, ett ord som – till skillnad från engelskans *rabbit* – aldrig används om tama kaniner.

Gutniskans särart gentemot främst svenskan uppmärksammades i samband med försvenskningen på 1600-talet (då namnet *Gotland*, i stället för det tidigare *Gutland*, också slog igenom – det var politiskt korrekt att knyta an till goterna). **Haqvin Spegel**, som var superintendent på ön 1679-1685, satte samman en gutnisk ordlista som publicerades i hans arbete *Rudera Gothlandica*. Kyrkoherden i Östergarn **Lars Nilsson Neogard** (1683-1758) författade också en ordlista, på 2500 ord, samt en grammatik; de publicerades i hans verk *Gautauinning* 1732.

På 1800-talet tog gutamålsforskningen fart ordentligt, sannolikt stimulerad av den då aktuella nationalromantiken. Bröderna **Carl** och **Pehr Arvid Säre** upptecknade ett stort gutniskt ordförråd, som **Herbert Gustavson** lade till grund för sin *Gotländsk ordbok* 1918-1945. Denna byggde stor utsträckning på Färömalet, och Gustavson fortsatte sedan med den ännu tjockare *Ordbok över Laumålet på Gotland*, som helt bygger på språket i en av de sydliga socknarna på huvudön. Båda ordböckerna är något svåra att använda, eftersom orden varken står förtecknade enligt den gutniska formen eller enligt de svenska ord som ligger närmast i betydelse, utan efter den rikssvenska form som ligger närmast etymologiskt och som ibland har en helt annan betydelse (förutom att jag misstänker att den ibland har konstruerats enkom för ordboken).

En viktig källa till Laumålsordboken var uppteckningar gjorda av **M. V. Klintberg** från 1876 samt en brevväxling mellan honom och bonden **Jakob Karlsson** på Fie gård i Lau, kallad **Fäi-Jakå**. Den sistnämnde skrev då 262 brev på gutniska om livet i Lau.

Under 1900-talet har några författare skrivit på gutniska, främst poesi; mest känd är **Gustaf Larsson** (1893-1985)

1945, i samband med 300-årsminnet av Gotlands "införlivande med Svea rike" (och alldeles efter andra världskrigets slut), grundades *Gutamålsgillet*; stiftelseurkunden kan läsas [här](#), och gillet's hemsida finns på gutamal.org.

1950 gav gillet ut en antologi med texter på gutniska, *Fran gard u gaimald – dikt u verklihait pa gutamål*. Ungefär halva innehållet är texter av Fäi-Jaken, resten är av tolv olika författare samt, som avslutning, tre sidor *årsspråk u talsätt*.

Gutniskans stavning är föremål för ständiga tvister mellan språkets brukare. 2006 gjorde Gutamålsgillet ett försök att äntligen införa en standardiserad stavning, men denna accepteras inte av alla.

Gunnar Gällmo

Läs också:

1. [Svensk tv-serie om verdens sprog](#) Svensk UR - UtbildningsRadion - er i gang med en serie på i alt otte tv-udsendelser á 26 minutters varighed om "Verdens sprog". De bliver sendt på Kunskapskanalen og på...
2. [Sprogrejsen](#) Språkresan er en ny svensk tv-serie på i alt otte afsnit om indvandrernes rejse ind i det svenske sprog. Den sendes på SVT1 søndage kl 22 og genudsendes tirsdage kl 11...
3. [Slarvig danska?](#) När skandinaver samtalar kan de använda sitt eget modersmål: Om en svensk ställer en fråga till en dansk på svenska, så kan den i sin tur svara på danska. Det...
4. [De arma goterna](#) Wilhelm Marstrands store vægmaleri fra 1866 i Roskilde Domkirke: "Christian IV på "Trefoldigheden" i Søslaget på Kolberger-Heide" i 1644. Det var her "gotens [svenskernes] 'hjælm og hjerne brast'" og kongen...

Tagget med: [Dansk](#), [dialekt](#), [gotisk](#), [gotländsk](#), [gutnisk](#), [hanse](#), [nordisk](#), [norsk](#), [plattysk](#), [sprogkort](#), [svensk](#), [truede sprog](#)

maj 2009

april 2009

marts 2009

Skriv en kommentar

Navn (kræves)

E-mail (kræves)

Hjemmeside

Send mig en e-mail når der kommer flere kommentarer.